

УДК 811.161

МОВНИЙ ОБРАЗ ЯК КОМПОНЕНТ МОВНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Тетяна Бавус

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/234, 79001 Львів, Україна,
тел.: (032) 239 47 17

У статті з'ясовано зміст та обсяг поняття “мовний образ” у його взаємозв'язку з суміжними поняттями: “національно-мовна картина світу” та “індивідуально-авторська картина світу”.

Ключові слова: мовний образ, національно-мовна картина світу, індивідуально-авторська картина світу.

Дослідження когнітивної етнолінгвістики розкривають широкий потенціал мови як носія національної культурної спадщини народу. Особливу увагу в таких дослідженнях звертають на одне з фундаментальних наукових понять – мовну картину світу. Аналізу цього поняття присвятили свої праці І. Голубовська, З. Попова, Є. Кубрякова, Л. Лисиченко, В. Кононенко, В. Жайворонок, Є. Бартмінський, О. Сімович, О. Барабаш-Ревак та ін. Проте поряд з поняттям мовної картини важливим є питання про її відношення до національно-мовної та індивідуально-авторської картин світу. Мета статті – розглянути особливості формування індивідуально-авторської картини світу на основі національної та виділити мовний образ як її основний компонент.

Узагальнено картину світу можемо розглядати як сукупність знань про світ та дійсність, сформовану у свідомості та виражену в мові. Ширша дефініція цього терміна така: “Мовна картина світу – сукупність зафіксованих в одиницях мови уявлень народу про дійсність на певному етапі розвитку народу, уявлення про дійсність, відображене у значеннях мовних знаків – мовне членування світу, мовне впорядкування предметів і явищ, закладена у системних значеннях слів інформація про світ” [11, с. 54]. Є. Бартмінський, подаючи визначення цього терміна, підкреслює, що мовна картина світу – це “закріплена у мові *інтерпретація дійсності*, яку можна виділити у вигляді набору суджень про світ. Вони можуть бути або виражені в самій мові (у її граматичних формах, лексиці, клішованих текстах, наприклад, прислів'ях), або імпліковані формами і текстами мови” [12, с. 255]. На основі обох дефініцій можна зробити висновок про те, що “*мовна картина світу* – спосіб відбиття реальності в свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами” [9, с. 430]. Національна мовна картина світу заломлюється крізь призму свідомості кожної окремої людини, яка індивідуально сприймає довкілля через різноманітні мовні засоби.

Мовну картину світу треба розглядати у її взаємозв'язку з життям народу. Їй

притаманна “поступальна еволюційність розвитку, при якому роль факторів мінливості належить не стільки новим знанням про світ, скільки соціальним умовам буття етносу, що постійно змінюються, приносячи у життя нові реалії, що вимагають вербалізації” [4, с. 32]. Тому поняття мовної картини світу можна визначити як комплекс мовних одиниць та засобів, у яких відображені особливості етнічного сприйняття світу. Ще у XIX ст. В. фон Гумбольдт акцентував увагу на тому, що “людина думає, відчуває й живе тільки в мові”, а тому “в словах і ширше в мовній системі бачимо наслідки великої праці людського духу, тим самим національну мову сприймаємо як колективний витвір духовної енергії народу” [6, с. 48]. Українська мова як носій свідомості нації є скарбницею усіх її духовних, культурних надбань, які передаються з покоління в покоління. Саме тому від мовної картини світу можемо перейти до *національно-мовної*, яку розуміємо як “виражене етносом засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі” [4, 29]. Отже, вона виступає способом ідентифікації нації та поглиблює зв’язок мови з національною культурою.

Важливим аспектом вивчення національно-мовної картини світу є її дослідження крізь призму етнолінгвістики. В. Жайворонок звертає особливу увагу на тісний зв’язок національно-мовної картини світу з національним менталітетом. Він підкреслював, що “поетична природа слова криється в етномовній пам’яті, а коріння його метафоризації – в глибинах національної свідомості. Все це виступає передумовою витворення як шедеврів поетичного фольклору, так і великих зразків авторської національної мовотворчості” [7, с. 109]. Мовний образ як компонент картини світу, отже, не просто передає реалії світу, але й може набувати метафоричного, символічного значення, особливо якщо це стосується його функціонування у національно-мовній та індивідуально-авторській картинах світу.

Коли ми досліджуємо художній текст, що є елементом культури народу, то маємо справу не лише з національно-мовною картиною світу. Треба розглядати це питання ширше: у будь-якому тексті художньої літератури національна картина проектується у творі крізь призму автора, тобто стає частиною його індивідуальної картини світу. С. Єрмоленко вказує, що письменники здатні перетворювати колективне мовне начало в окремі неповторні авторські образи та символи: “Непересічні мовні особистості володіють талантом інтуїтивно відчувати колективний досвід у сприйманні естетичної природи слова й трансформувати його в такі мовні форми, які і за природою творення, і за характером сприймання (саме в єдності цих двох процесів!) постають як мовно-естетичні знаки національної культури” [5, с. 358–359]. Мова через світосприймання письменника, його ідіостиль творить словесні образи, які з часом займають вагомe місце у спадщині національної культури.

Індивідуальну авторську картину світу треба розглядати у зв’язку з художньою, яка, на думку З. Попової, є вторинною, що “виникає у свідомості читача при сприйманні ним художнього твору. Картина світу у художньому тексті створюється мовними засобами, при цьому вона відображає індивідуальну картину світу у свідомості письменника” [10, с. 56]. У ній, за словами дослідниці, можуть відобразитись “особливості національної картини світу – наприклад, національні символи, національно-специфічні концепти” [10, с. 57]. Завдяки художній картині світу відбувається збагачення мовної картини кожного індивіда, адже він може оперувати новими образами чи символами, тими, які автор увів у свій твір.

Вивчення художнього тексту дало поштовх до появи терміна “індивідуально-авторська концептосфера” (В. Кононенко, К. Голобородько, В. Ніколаєва та ін.), яку К. Голобородько визначає як “семантичний простір мовної особистості, сформований на базі ментального авторського світу, який актуалізується у когнітипах, концептах...” [3, с. 295]. Отже, вона має об’єктивне та суб’єктивне начала, перше з яких формується на основі цілісної системи уявлень про світ та дійсність, а друге залежить від індивідуального авторського бачення.

В. Кононенко, аналізуючи поняття “мовна картина світу”, зазначає, що найбільш загальним складником концептосфери є концепт, а він може втілюватись у конкретніших елементах – слові, мовному образі, словесному символі. З. Попова основним структурним елементом мовної картини світу вважає концепт, водночас вказуючи на особливу роль образного складника у його творенні. Образний компонент, як зауважує дослідниця, “складається з двох елементів – перцептивного образу і когнітивного (метафоричного) образу, які однаково відображають образні характеристики предмета чи явища, які концептуалізуються” [10, с. 109]. Когнітивний образ відсилає абстрактний концепт до матеріального світу. Поняття *душа*, наприклад, у художньому тексті концептуалізується через метафору *дім* (душу можна зачинити на замок, можна увійти в душу, у ній можна жити та ін.). Ці метафори наповнюють образ конкретним змістом, що “дозволяє закріпити його в універсальному коді мислення” [10, с. 108–109]. Саме таку будову мовного образу ми беремо до уваги, коли описуємо його в художньому тексті. Адже складові образу, виділені на основі чуттєвого та метафоричного сприймання, допомагають не лише виокремити його в тексті, але й досягнути той переносний (а часто і символічний) смисл, який вкладено у мовні одиниці.

Над співвідношенням слова, образу та образності свого часу багато розмірковував О. Потебня. Для позначення образу вчений вживає найменувань “уявлення”, “знак”, “символ”, “засіб порівняння”, а найчастіше – “внутрішня форма”. Дослідник розглядав поетичний образ у творі і внутрішню форму у слові як один і той самий феномен свідомості, бо в основі обох лежить їхня конститутивна функція образотворення, оскільки внутрішня форма, за його словами, “центр образу, одна з його ознак, яка переважає над усіма іншими” [11, с. 33]. О. Потебня виводить поняття художнього образу, який, на думку вченого, і відтворює явища, об’єктивовані в словесних образах, і “згущує”, концентрує суттєві для автора риси життя задля її оцінного осмислення. Так образ виконує пізнавальну функцію, допомагаючи пояснити авторові щось складне, та художню, залишаючи читачеві простір для співтворчості. Важливо підкреслити різноаспектність поняття “образ” у лінгвістичному трактуванні: “коли О. Потебня говорить про *образ* як рівнозначний символу засіб відображення дійсності, то тут, очевидно, маємо справу з *мовним образом* як вербальним репрезентантом відповідного ментального образу, а коли мовознавець визначає образ як складову символу, то йдеться, мабуть, про *чуттєвий образ*, який у структурі символу виділяють більшість дослідників” [14, с. 66].

Зазвичай у лінгвістиці мовний образ розглядають у взаємозв’язку з процесами мислення та пізнання, оскільки він є найважливішою мовною сутністю, засобом художнього узагальнення дійсності, що містить інформацію про зв’язок слова, мови з культурою. Х. Щепанська, яка присвятила свою розвідку проблемі розмежування понять “концепт”, “мовний образ” та “вербальний символ”, уважає, що основними в картині світу є *мовні образи* – “вербальні відповідники ментальних образів певних предметів, абстракцій чи явищ, що формуються на основі

національних концептуально-структурних канонів і лексико-семантичних особливостей відповідної мовної системи” [14, с. 68]. Отже, мовний образ є способом вербалізації концептуальної картини світу у свідомості мовця і виступає відображенням концепту в мовній системі або в індивідуальному авторському мовленні. Крім того, він, формуючись на основі особливостей національної мови та культури, стає першочерговим компонентом національно-мовної картини світу та перебуває в центрі уваги етнолінгвістів та лінгвокультурологів.

Вагомий внесок у розуміння поняття образу в індивідуально-авторській картині світу зробив О. Червченко, підкресливши, що “образ є одним з основних складників концептуальної системи мислення людини, розкриваючи те, як митець розуміє, категоризує і переосмислює світ”. Крім того, дослідник зауважив, що образ як фрагмент картини світу відіграє роль у пізнанні дійсності. Він є “результатом особливого (художньо-суб’єктивного) пізнання дійсності, яке базується, з одного боку, на притаманній носіям певної етнолінгвокультури системі асоціативно-сміслових зв’язків з її загальнолюдськими і національно-специфічними елементами, а з другого, – характеризується суб’єктивізацією цих елементів” [13, с. 26]. Це і справді так, оскільки мовний образ, який формується через пізнання людиною світу та дійсності, містить у собі як національний, так і універсальний складники, які індивідуально інтерпретує кожна людина, тобто суб’єктивізує їх.

У дослідженнях Л. Белехової ключовим є поняття словесного образу, яке вона детермінує як “лінгвокогнітивний текстовий конструкт, що інтегрує в собі передконцептуальну, концептуальну та вербальну іпостасі поетичного образу” [1, с. 21]. Передконцептуальний бік є “сміслом образу, що генерується у результаті позасвідомих когнітивних операцій, структурована образ-схемами базових концептів та архетипів, які є їх підґрунтям” [2, с. 17]. Концептуальна іпостась є “когнітивним кодом словесного поетичного образу та відбиває його узагальнений зміст”, а також відіграє роль в особливостях його функціонування в поетичному тексті. Вербальна іпостась – це “втілення його концептуальної структури в словесну тканину віршованого тексту” [1, с. 21]. Дослідниця звертає увагу на те, що часто у лінгвістичних студіях поняття “образ” інтерпретують як категорію свідомості, за допомогою якої людина здатна зрозуміти таємниці слів чи зміст тексту. Л. Белехова розмежовує “поняття “образу” як конкретної чуттєвої реальності, “поетичного образу” як вираження ідеї, узагальненого змісту віршованого тексту та “словесного поетичного образу” як утілення образу, ідеї й змісту в мовленнєвій формі [1, с. 21]. Таке розрізнення доречне, оскільки повністю відокремлює одне від одного ті поняття, які вказують на ступеневе утворення мовного образу: чуттєве сприймання – ідея (зміст) – вираження ідеї мовними засобами. Водночас наше розуміння терміна “словесний (мовний) образ” є вужчим: до уваги беремо лише його “вербальну іпостась” як утілення концепту в мовних одиницях.

Отже, мовний образ, який виступає вираженням елементів дійсності, є невід’ємним компонентом національно-мовної та індивідуально-авторської картин світу. Вербалізація світу відбиває особливості індивідуального та колективного мовного моделювання дійсності. Це дає змогу прослідкувати динаміку особистісного формування мовного образу та його входження в систему мовно-естетичних знаків української культури. Коли ми досліджуємо мовні образи в художньому тексті, то розглядаємо їх не лише як фрагменти індивідуально-авторської картини світу письменника, а й ширше – у контексті національно-мовної картини світу загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Белехова Л.І.* Види мапування як лінгвокогнітивної операції формування новообразів (на матеріалі американської поезії) / Л.І. Белехова – С. 21–24. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/3744/1/Belekhova.pdf>.
2. *Белехова Л.І.* Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. д-ра філол. наук : 10.02.04 / Л. І. Белехова; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2002.
3. *Голобородько К.Ю.* Когнітивна лінгвістика: дослідницький інструментарій та моделювання концептосфери митця / К. Ю. Голобородько // Науковий вісник ХДУ. Серія: “Лінгвістика” : зб. наук. праць. – Вип. IV. – Херсон, 2006. – С. 295–300.
4. *Голубовська О.І.* Етнічні особливості мовних картин світу. – К. : Логос, 2004.
5. *Єрмоленко С.Я.* Нариси з української словесності: стилістика і культура мови. – К., 1999.
6. *Жайворонок В.В.* Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С.48–63.
7. *Жайворонок В.В.* Символіка імені в контексті етнокультури / В.В. Жайворонок // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського Національного лінгвістичного університету. LINGUAPAX – VIII: Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. Філологія. Педагогіка. Психологія. – 2001. – Вип.5. – К. : Видавничий центр КНЛУ. – С.106–115.
8. *Кононенко В.І.* Концептологія в лінгвістичному аспекті / В.І. Кононенко // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 111–117.
9. *Кочерган М.П.* Короткий термінологічний словник / М.П. Кочерган // Загальне мовознавство. – К., 2006 – С. 416–442.
10. *Попова З.Д.* Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М. : АСТ: Восток–Запад, 2007.
11. *Потебня О.* Естетика і поетика слова : збірник / Упоряд., вступ. ст., приміт. І.В. Іваньо, А.І. Колодної; Пер. А. Колодної. – К. : Мистецтво, 1985.
12. *Сидяченко Н.Г.* Концепція мовної картини світу Єжи Бартмінського. / Сидяченко Н. Г. // *Studia linguistica*. – 2011. – Вип. 5.– С. 251–258.
13. *Черевченко О.М.* Лінгвістичні аспекти аналізу поетичного тексту: неокласичні виміри : монографія / О. М. Черевченко. – Умань : ВІЗАВІ, 2012.
14. *Щепанська Х.А.* Мовний образ, концепт, вербальний символ та їх функціонування в художньому тексті. / Х. А. Щепанська // Лінгвістичні дослідження. – 2012. – Вип. 33. – С. 66–71. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpkhnpu_lingv_2012_33_14.pdf

Стаття надійшла до редколегії 10. 08. 2015
доопрацьована 20. 09. 2015
прийнята до друку 20. 10. 2015

THE LANGUAGE IMAGE AS A COMPONENT OF THE NATIONAL LANGUAGE AND THE INDIVIDUAL AUTHOR'S PICTURES OF THE WORLD

Tetyana Bavus

*Ivan Franko National University of Lviv,
The Department of Ukrainian Language,
Universytets'ka Str., 1/234, 79001, Lviv, Ukraine,
phone: (032) 239 47 17*

The article deals with meaning and scope of the notion “language image” in its correlation with notions “national language picture of the world” and “individual author's picture of the world”.

The peculiarities of the linguistic interpretation of the term “language picture” are analyzed and its main definitions are given. Modern linguists explain this notion as the way of world's mapping in human's consciousness and its representations by language means or as the interpretation of reality in language. This term means also the complex of language units and means, which represent ethnic perception of the world.

The national language picture of the world is the way of nation's identification and is connected with national mentality.

In any fiction text the national language picture is changing according to author and his own picture of the world. Special attention in the article is paid to modeling of individual author's picture, which is based on national language picture of the world.

The language image is a verbal equivalent of different objects and facts of reality, which are contained in the mind of speaker and are formed according to the peculiarities of the specific language system. As a component of national language picture of the world it is in the spotlight of ethnolinguists.

The language image in author's texts can get symbolic and metaphorical meanings. It reveals the individual manner of world's categorization and understanding.

Key words: language image, national language picture of the world, individual author's picture of the world.